

МЕТОДОЛОГІЯ РОЗРОБЛЕННЯ МЕНЕДЖМЕНТ-ПЛАНІВ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИХ ТЕРИТОРІЙ

М.Х. Шершун

доктор економічних наук, провідний науковий співробітник
Інститут агроекології і природокористування НААН (м. Київ, Україна)
e-mail: M.X.SHERSHUN@ukr.net;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9947-8949>

Т.М. Микитин

кандидат технічних наук, доцент
Рівненський державний гуманітарний університет (м. Рівне, Україна)
e-mail: TAPAC_M@ukr.net;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8285-6800>

В Україні триває формування Смарагдової мережі, яка складається з особливих природоохоронних територій. Відповідно до резолюцій і рекомендацій ЄС для об'єктів Смарагдової мережі потрібно розробляти менеджмент-план, у якому будуть визначені як короткострокові, так і довгострокові цілі менеджменту, шляхи їх досягнення. Україна розробляє законодавчу базу щодо об'єктів Смарагдової мережі. Наведено визначення менеджмент-плану, запропоноване різними авторами для заповідних територій. Запропоновано вважати менеджмент-планом документ, який реалізує стратегію розвитку природно-заповідного об'єкта із зазначеними проектами та визначеними фінансовими ресурсами, що забезпечать їх реалізацію. Окреслено переваги наявності менеджмент-планів і вимоги до їх розроблення. Запропоновано авторський підхід до розроблення менеджмент-планів, визначено етапи їх побудови. Для заповідних об'єктів, зокрема національних природних парків, в Україні розробляють Проекти організації території парку. Проведено порівняльний аналіз менеджмент-планів та Проектів організації. Розроблено пропозиції щодо використання менеджмент-планів у роботі природоохоронних установ України.

Ключові слова: Смарагдова мережа, природно-заповідний фонд, національний природний парк, Проект організації території національного природного парку.

ВСТУП

Питання ефективного управління об'єктами природно-заповідного фонду знаходиться в центрі уваги багатьох держав. Важливо оголосити територію заповідною, однак ефективно її охороняти та за можливості використовувати є головним завданням у контексті збалансованого природокористування. Для реалізації цього завдання розробляються планові документи, створюються відповідні підрозділи, що їх реалізують. Вступ України у ЄС вимагатиме більш суворого дотримання природоохоронного законодавства, відповідно розроблення планових документів заповідної території та їх реалізація стає більш актуальною. Тому виникає потреба описати процедуру підготовки менеджмент-планів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням різних аспектів формування і подальшого управління об'єктами природно-заповідного фонду (ПЗФ) присвячені наукові

розробки вчених Т. Андрієнко, В. Гриневецького, Ю. Грищенка, О. Клімова, В. Пащенко, О. Топчієва, Ю. Шеляг-Сосонка.

Застосування принципів менеджменту при управлінні природно-заповідними територіями, зважаючи на їх особливості, розглянуто в роботі [1]. Питання державного управління ПЗФ, враховуючи підпорядкування об'єктів різним державним установам, дослідила О. Дребот [2]. М. Штогрин і А. Штогун у своїй роботі використали термін “менеджмент-план”, який являв собою таблицю заходів для збереження окремих рідкісних видів рослин Кременецького НПП. На думку авторів, “менеджмент-план — один із реальних інструментів реалізації програм з охорони і збереження біорізноманіття на природно-заповідних територіях” [3]. Такий термін часто використовується у світі для планування роботи природоохоронних установ.

Питання управління національними природними парками детально розглянуто в роботі [4], для них розробляється “Проект організації території національного природного парку,

охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів”. Однак використання менеджмент-планів для роботи об’єктів ПЗФ є недостатньо вивченим.

МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Під час проведення дослідження застосувалися підходи: абстрактно-логічний — для обґрунтування мети і висновків; монографічний, методи порівняльного аналізу та наукового узагальнення.

РЕЗУЛЬТАТИ ТА ЇХ ОБГОВОРЕННЯ

Україна приєдналася до Конвенції 1979 року про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі [5], яка носить назву Бернська Конвенція. Згідно із Законом [6], держава взяла на себе низку зобов’язань з охорони дикої флори та фауни і їхніх природних середовищ існування (оселищ). На виконання положень Бернської Конвенції у ЄС було прийнято ряд резолюцій, які заклали основу для створення Смарагдової мережі (англ. *Emerald Network*). Смарагдова мережа складається з територій особливого природоохоронного значення (англ. *Areas of Special Conservation Interest*). У Рекомендації № 16 “Про території особливого природоохоронного значення” [7]

Постійний комітет Бернської конвенції рекомендував Договірним Сторонам розпочати роботу для створення територій особливого природоохоронного значення, щоб забезпечити необхідні й належні заходи щодо збереження кожної ділянки. Зокрема, для Смарагдових об’єктів пропонують у тому числі:

- розробити і впровадити менеджмент-плани, в яких будуть визначені як короткострокові, так і довгострокові цілі менеджменту (такі менеджмент-плани можуть розроблятися як для окремого об’єкту, так і декількох, якщо вони поєднані природним чином);
- регулярно переглядати умови менеджмент-планів у світлі зміни умов об’єкту й підвищення наукових знань [7].

В Україні процес створення Смарагдової мережі триває [8]. У її склад, згідно з Рекомендаціями, можуть входити національні природні парки. Розроблено проєкт Закону “Про території Смарагдової мережі” (№ 4461), який у грудні 2020 року був зареєстрований у Парламенті.

Багато донорів, які підтримують проєкти розвитку природоохоронних територій, вимагають, щоб для них був розроблений менеджмент-план. Вони вважають це важливим для ефективного управління територією, оскільки фінансова допомога сприяє виконанню цього менеджмент-плану. У табл. 1 представлено визначення терміна “менеджмент-план”.

Таблиця 1

Визначення менеджмент-плану природоохоронної території

№	Автор(и)	Визначення
1	Генеральний директорат Європейської комісії з питань навколишнього середовища	Письмовий, розповсюджений і затверджений документ, який описує ділянку чи територію, а також проблеми та можливості для управління її природоохоронними територіями, формою землі чи особливостями ландшафту, що дозволяє досягти цілей, заснованих на цій інформації, шляхом відповідної роботи протягом визначеного періоду часу.
2	S. Kun	Документ, за яким парк керує ресурсами та їх використанням. Він містить цілі управління, засоби та стратегії для їх досягнення. План не є самоціллю; він становить основу, в рамках якої відбуватиметься подальше управління, впровадження та планування.
3	O. Ndosі	Документ, який керує та контролює управління природоохоронною територією. У ньому детально описані ресурси, використання, засоби та персонал, необхідні для управління територією в майбутньому. Це робочий документ, який представляє програму на найближчі 5–10 років.
4	N. Lipscombe	Процес, який охоплює визначення того, що являє собою заповідна територія, якою вона має стати і як підтримувати або досягти цього бажаного стану в умовах зміни внутрішніх і зовнішніх умов.
5	C. Young, B. Young	Документ, що викладає основну філософію та філософію розвитку парку й надає стратегії вирішення проблем і досягнення визначених цілей управління протягом десятирічного періоду.
6	L. Thomas, J. Middleton	Документ, який визначає підхід і цілі до управління, разом з основою для прийняття рішень, який застосовується до природоохоронної території протягом певного періоду часу.

Джерело: сформовано авторами на основі [9–14].

На нашу думку, менеджмент-план — це документ, який на основі комплексного аналізу визначає стратегічний напрям розвитку заповідного об'єкта та пропонує набір засобів за визначений період часу, що допоможуть йому досягнути намічених результатів.

Нааявність такого менеджмент-плану:

- сприяє покращенню управління заповідною територією, оскільки керівник має можливість зосередитися на виконанні плану, оцінити ефективність роботи організації;
- вдосконалює процеси управління фінансами та ресурсами, оскільки менеджмент-план розставляє пріоритети в управлінні та допомагає в досягненні поставлених цілей;
- збільшує відповідальність керівника та всієї команди за виконання плану;
- покращує комунікацію керівництва заповідною установою із цільовими аудиторіями, активістами, які долучилися до розроблення менеджменту-плану.

Якісно підготовлений менеджмент-план має бути [15]:

1. Стислим і вичерпним із достатньою інформацією для виконання своїх функцій.
2. Точним та об'єктивним.
3. Системним і логіка має бути в основі розроблення плану.
4. Чітким та доступним.
5. Прийнятним і мотивуючим для всіх, хто цікавиться планом і має прихильність до нього.
6. Точним і практичним, із чіткими цілями, реалістичними методами їх досягнення, що призводять до бажаних результатів, які можна відстежувати.
7. Цілеспрямованим та ефективним, спрямованим на виконання свого призначення, задоволення потреб його користувачів та виконання будь-яких юридичних чи інших зобов'язань.

Розроблення менеджмент-плану — це довготривалий процес, який не закінчується його затвердженням (рис. 1), оскільки передбачає його успішне виконання, що обов'язково повинно включати моніторинг та оцінку виконання плану, а за необхідності — і його коригування.

Нами запропоновано такі етапи побудови менеджмент-плану:

1. Створення робочої групи з розроблення менеджмент-плану, визначення завдань.
2. Збір даних, проведення комплексного аналізу території об'єкта ПЗФ.
3. Проведення SWOT-аналізу заповідної території.
4. Визначення стратегічного бачення та цілей розвитку території об'єкта ПЗФ.
5. Розроблення варіантів досягнення цілей розвитку.
6. Підготовка плану реалізації.
7. Оцінка плану, коригування.
8. Затвердження менеджмент-плану.
9. Реалізація менеджмент-плану.
10. Моніторинг та оцінка виконання плану.

На першому етапі для забезпечення системного підходу до розроблення плану важливо включити до робочої групи широке коло учасників, які представлятимуть працівників заповідної установи, місцеву владу, природолюбів, краєзнавців, місцевий бізнес, експертів. Серед членів робочої групи потрібно виділити “ядро” — ініціативну групу, до якої можна включити залученого експерта-модератора, заступника директора установи, місцевого активіста.

Збір даних є важливою складовою розроблення менеджмент-плану, оскільки являє собою фундамент, на якому буде будуватися план. Тому важливо зібрати всю інформацію, яка б давала повну характеристику території.

Для комплексного аналізу заповідної території потрібно провести опитування мешканців, які проживають на території заповідного об'єкта та природолюбів. Метою опитування є визначення громадської думки щодо перспектив розвитку заповідної території на майбутнє.

Для того щоб визначити цілі розвитку об'єкта ПЗФ, потрібно попередньо встановити сильні і слабкі сторони території, можливості та загрози. Для цього доцільно провести SWOT-аналіз, який виконують у табличній формі.

Аналіз проводять на першому засіданні робочої групи з розроблення менеджмент-плану заповідної території, після заслуховування звіту про комплексний аналіз та результати опиту-

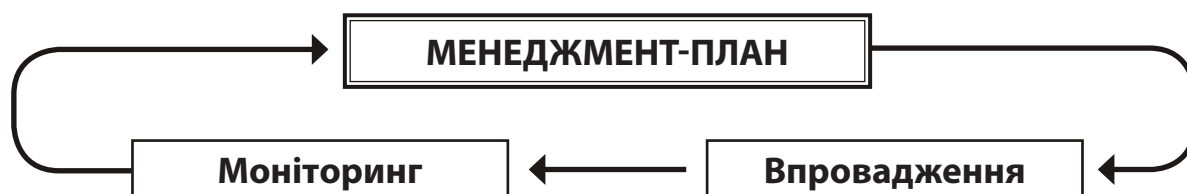

Рис. 1. Процес розроблення менеджмент-плану заповідних територій

Джерело: власна розробка.

вання. Учасники робочої групи мають запропонувати своє бачення SWOT-аналізу.

SWOT-аналіз надасть можливість у подальшій роботі врахувати сильні сторони парку, зменшити слабкі сторони. Під час розроблення заходів потрібно постаратися використати можливості для розвитку та врахувати загрози.

Процес розроблення менеджмент-плану передбачає формулювання ідеального стану заповідної території, тобто вигляд її в майбутньому. Часто це називають стратегічним баченням заповідної території. Стратегічне бачення — це важлива річ, адже вся робота в заповідній території має бути направлена на досягнення саме такого стану в довгостроковій перспективі, при цьому потрібно враховувати екологічні, рекреаційні, культурні та соціально-економічні аспекти заповідної території.

Цілі випливають зі стратегічного бачення. Вони є більш конкретними твердженнями, намірами, враховуючи умови, яких менеджмент прагне досягти в заданий період часу. Щодо цілей, то вони мають бути:

- точними та конкретними;
- досяжними й реалістичними;
- пов'язані із часом;
- вимірюваними;
- відображати призначення та виняткові цінності парку;
- адекватно вирішувати проблеми;
- супроводжуватись обґрунтуванням;
- написані в порядку пріоритету.

Після встановлення цілей розвитку заповідної території настає не менш важливий етап, який повинен дати відповіді на наступні запитання:

- У який спосіб цілі будуть досягнуті?
- Які можливі варіанти досягнення цілей існують?
- Яку комбінацію варіантів можна використати для формування узгоджених планів?

Підготовка менеджмент-плану (його тексту) — це технічна сторона справи, однак вона важлива із точки зору сприйняття запропонованого плану роботи заповідної території.

Підготовлений менеджмент-план представляють для публічного обговорення. Для цього його публікують на сайті організації. Це важливий процес для громадськості та зацікавлених осіб.

Процес публічного обговорення завершується підсумковим засіданням робочої групи, яка розглядає всі запропоновані зауваження, які виникли під час обговорення, приймає рішення щодо врахування їх або ж відхилення.

Процедура затвердження менеджмент-плану повинна бути чітко визначеною.

Реалізація менеджмент-плану — це практичні дії, які виконують працівники установи та залучені особи, щоб його реалізувати. Оскільки менеджмент-план є довгостроковим документом, доцільно на його основі розробляти робочі річні плани реалізації менеджмент-плану.

Одиничні роботи, які зафіксовані в менеджмент-плані часто називають проектами. Оскільки виконання проектів залежать від обсягів фінансування, які часто є недостатніми, тому для кожного проекту визначають пріоритет виконання:

Пріоритет 1 — це проект, який повинен бути обов'язково завершений у запланованому періоді. Як правило, це — проекти, пов'язані зі збереженням раритетних видів флори та фауни, мають юридичні зобов'язання.

Пріоритет 2 — це проект, який важливий для реалізації менеджмент-плану, однак може бути реалізований із певним запізненням.

Пріоритет 3 — це проект, який бажаний для реалізації, однак може бути реалізований за наявності матеріальних і фінансових ресурсів.

Після затвердження менеджмент-плану настає його реалізація. На цьому етапі важливими є проведення моніторингу реалізації плану та оцінка його виконання, які в цьому випадку є зворотнім зв'язком процесу розроблення плану. Цілі цього етапу: визначити, чи виконується план, ефективно використовуються ресурси, досягаються цілі. У випадку, коли впровадження стикається з проблемами, моніторинг і оцінку можна використовувати для покращення зусиль щодо впровадження плану.

Останнім кроком у процесі планування є прийняття рішення про перегляд або оновлення менеджмент-плану. Таке рішення про перегляд необхідно прийняти, врахувавши той факт, що має бути достатньо часу для того, щоб новий план був реалізований до закінчення терміну дії старого.

Розроблення ефективного менеджмент-плану, його успішна реалізація можливі тільки в тісній співпраці співробітників установи із місцевою громадою, активістами, природолюбцями, громадськими організаціями, які переймаються питаннями захисту природи.

В Україні для національних природних парків розробляють Проект організації території національного природного парку, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів [16]. Цей документ визначає напрям роботи НПП на 10 років. Він включає в себе дослідження природних умов території, проведення зонування території парку, визначення пріоритетів і проблем парку, розроблення стратегії розвитку та п'ятирічного

плану її реалізації, визначення необхідних засобів і ресурсів для реалізації планів. Як бачимо, Проект організації території НПП і менеджмент-план тісно пов'язані між собою. Проект організації території НПП однозначно повинен розроблятися для новостворених парків або таких парків, у яких пройшли зміни території (збільшилася чи зменшилася площа парку). Це спричинено тим, що парки потребують проведення зонування. На майбутнє для НПП можна розробляти менеджмент-плани. Для заповідних об'єктів Смарагдової мережі доцільно розробляти менеджмент-плани.

ВИСНОВКИ

1. Менеджмент-план — це документ, який на основі комплексного аналізу визначає стратегічний напрям розвитку заповідного об'єкта та пропонує набір засобів за визначений період часу, що допоможуть йому досягнути намічених результатів.
2. Важливо до розроблення менеджмент-планів залучати широке коло стейкхолдерів, місцеву владу.
3. Для національних природних парків, у яких розроблено проекти зонування території, доцільно розробляти менеджмент-плани.

ЛІТЕРАТУРА

1. Палінчак М.М., Дяченко І.Б., Рошко С.М. Принципи менеджменту в природно-заповідній сфері. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2017. Вип. 16 (2). С. 51–55.
2. Дребот О.І. Система державного управління природно-заповідним фондом України та її регіонів. *Регіональна економіка*. 2011. № 4. С. 205–209.
3. Штогрин М.О., Штогун А.О. Система природоохоронних заходів щодо збереження рідкісних лісових видів рослин відповідно до менеджмент-плану НПП “Кременецькі гори”. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Сер. Біологія*. 2017. Вип. 4 (71). Спеціальний випуск: Подільські читання. С. 54–58.
4. Микитин Т.М. Стратегічне управління розвитком національних природних парків: теоретичний аспект. *Збалансоване природокористування*. 2019. № 4. С. 100–106.
5. Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_032#Text (дата звернення: 06.04.2023).
6. Про приєднання України до Конвенції 1979 року про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436/96-%D0%92%D0%A0#Text> (дата звернення: 06.04.2023).
7. Recommendation No. 16 of the standing committee on areas of special conservation interest. 1989. URL: <https://wcd.coe.int/wcd/ViewDoc.jsp?id=1485727&Site=DG4Nature&BackColorInternet=DBDCF2&BackColorIntranet=FDC864&BackColorLogged=FDC864> (дата звернення: 06.04.2023).
8. Смарагдова мережа в Україні. Монографія під ред. Проценка Л.Д. К.: Хімджест. 2011. 192 с.
9. Toolkit: Management Planning. Eurosite, Lille, France. URL: <https://mpg.eurosite.org/> (дата звернення: 06.04.2023).
10. Planning Process for National Parks. Ottawa, Canada: Parks Canada, 1978. URL: <http://parkscanadahistory.com/publications/np-planning-process-e-1978.pdf> (дата звернення: 06.04.2023).
11. Ndosí O.M. Preparing Management Plans for Protected Areas. In W.J. Lusigi. Management Protected Areas in Africa: report from a workshop on protected area management in Africa. Mweka, Tanzania, 1992. P. 117–124.
12. Lipscombe N.R. Park Management Planning: a guide to the writing of Management Plans. Australia: Johnstone Centres of Parks and Recreation, 1987.
13. Young C., Young B. Park Planning: a training manual (Instructors Guide). Mweka, Tanzania: College of African Wildlife Management, 1993.
14. Thomas L., Middleton J. Guidelines for Management Planning of Protected Areas. IUCN Gland, Switzerland and Cambridge, UK, 2003. 79 p.
15. Clarke R., Mount D. Management Plans and Planning: a guide. Cheltenham, UK: Countryside Commission, 1998.
16. Положення про Проект організації території національного природного парку, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів: Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України 06.07.2005 № 245 (у редакції наказу Міністерства екології та природних ресурсів України від 21.08.2014 № 273). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0831-05> (дата звернення: 06.04.2023).

METHODOLOGY FOR THE DEVELOPMENT OF MANAGEMENT PLANS OF NATURE-RESERVED TERRITORIES

Shershun M.

Doctor of Economics, Leading Researcher
Institute of Agroecology and Nature Management of NAAS (Kyiv, Ukraine)
e-mail: M.X.SHERSHUN@ukr.net;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9947-8949>

Mykytyn T. Candidate of Technical Sciences, Associate Professor
Rivne State Humanities University (Rivne, Ukraine)

e-mail: TAPAC_M@ukr.net;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8285-6800>

In Ukraine, the formation of the Emerald Network, which consists of special nature conservation areas, is underway. According to the resolutions and recommendations of the EU, a management plan must be developed for the objects of the Emerald Network, which will define both short-term and long-term management goals and ways to achieve them. Ukraine is developing a legislative framework for the objects of the Emerald Network. The definition of a management plan proposed by various authors for protected areas is given. It is proposed to consider a management plan as a document that implements the development strategy of a nature reserve object with specified projects and determined financial resources that will ensure their implementation. The advantages of having management plans and the requirements for their development are outlined. An author's approach to the development of management plans is proposed, the stages of its construction are defined. Projects for the organization of the park territory are being developed for protected objects, in particular national natural parks in Ukraine. A comparative analysis of management plans and projects of the organization was carried out. Proposals on the use of management plans in the work of nature protection institutions of Ukraine have been developed.

Keywords: Emerald network, nature reserve fund, national natural park, the project of organization of the territory of the national natural park.

REFERENCES

1. Palinchak, M.M., Diachenko, I.B., Roshko, S.M. (2017). Pryntsypy menedzhmentu v pryrodno-zapovidnii sferi [Principles of management in the nature reserve area]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo — Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: International economic relations and the world economy*, 16 (2), 51–55 [in Ukrainian].
2. Drebot, O.I. (2011). Systema derzhavnogo upravlinnia pryrodno-zapovidnym fondom Ukrainy ta yii rehioniv [The system of state management of the nature reserve fund of Ukraine and its regions]. *Rehionalna ekonomika — Regional economy*, 4, 205–209 [in Ukrainian].
3. Shtohryn, M.O., Shtohun, A.O. (2017). Systema pryrodookhoronnykh zakhodiv shchodo zberezhennia ridkistykh lisovykh vydiv roslyn vidpovidno do menedzhment-planu NPP “Kremenetski hory” [A system of environmental protection measures for the preservation of rare forest plant species in accordance with the management plan of the Kremenets Mountains NNP]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. Volodymyra Hnatiuka. Ser. Biologiya — Scientific notes of Volodymyr Hnatyuk Ternopil National Pedagogical University. Series Biology*, 4 (71), 54–58 [in Ukrainian].
4. Mykytyn, T.M. (2019). Stratehichne upravlinnia rozvytkom natsionalnykh pryrodnykh parkiv: teoretychnyi aspekt [Strategic management of the development of national natural parks: theoretical aspect]. *Zbalansovane pryrodokorystuvannia — Balanced nature using*, 4, 100–106 [in Ukrainian].
5. Konventsia pro okhoronu dykoi flory ta fauny i pryrodnykh seredovyshch isnuvannia v Yevropi [Convention on the Protection of Wild Flora and Fauna and Natural Habitats in Europe]. (1979). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_032#Text [in Ukrainian].
6. Pro pryiednannia Ukrainy do Konventsii 1979 roku pro okhoronu dykoi flory i fauny ta pryrodnykh seredovyshch isnuvannia v Yevropi: Zakon Ukrainy [On the accession of Ukraine to the 1979 Convention on the Protection of Wild Flora and Fauna and Natural Habitats in Europe: Law of Ukraine]. (1996). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436/96-%D0%92%D0%A0#Text> [in Ukrainian].
7. Recommendation No. 16 of the standing committee on areas of special conservation interest. (1989). URL: <https://wcd.coe.int/wcd/ViewDoc.jsp?id=1485727&Site=DG4Nature&BackColorInternet=DBDCF2&BackColorIntranet=FDC864&BackColorLogged=FDC864> [in English].
8. Protsenko, L.D. (Ed.). (2011). *Smarahdova merezha v Ukraini [Emerald network in Ukraine]*. K: Khimdzhest [in Ukrainian].
9. Toolkit: Management Planning. Eurosite, Lille, France. URL: <https://mpg.eurosite.org/> [in English].
10. Planning Process for National Parks. (1978). Ottawa, Canada: Parks Canada. URL: <http://parkscanadahistory.com/publications/np-planning-process-e-1978.pdf> [in English].
11. Ndosi, O.M. (1992). Preparing Management Plans for Protected Areas. In W.J. Lusigi. Management Protected Areas in Africa: report from a workshop on protected area management in Africa. Mweka, Tanzania [in English].
12. Lipscombe, N.R. (1987). Park Management Planning: a guide to the writing of Management Plans. Australia: Johnstone Centres of Parks and Recreation [in English].
13. Young, C., Young, B. (1993). Park Planning: a training manual (Instructors Guide). Mweka, Tanzania: College of African Wildlife Management [in English].
14. Thomas, L., Middleton, J. (2003). Guidelines for Management Planning of Protected Areas. IUCN Gland, Switzerland and Cambridge, UK [in English].

15. Clarke, R., Mount, D. (1998). Management Plans and Planning: a guide. Cheltenham, UK: Countryside Commission [in English].
16. Polozhennia pro Proekt orhanizatsii terytorii natsionalnoho pryrodnoho parku, okhorony, vidtvorennia ta rekreatsiinoho vykorystannia yoho pryrodnykh kompleksiv i ob'ektiv: Nakaz Ministerstva okhorony navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha Ukrainy 06.07.2005 №245 (u redaktsii nakazu Ministerstva ekolohii ta pryrodnykh resursiv Ukrainy vid 21.08.2014 № 273) [Regulations on the Project for the organization of the territory of the national natural park, protection, reproduction and recreational use of its natural complexes and objects: Order of the Ministry of Environmental Protection of Ukraine 07.06.2005 No. 245 (as amended by the Order of the Ministry of Ecology and Natural Resources of Ukraine dated 08.21.2014 No. 273)]. (2014). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0831-05> [in Ukrainian].

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Шершун Микола Харитонович, доктор економічних наук, провідний науковий співробітник, Інститут агроекології і природокористування НААН (вул. Метрологічна, 12, м. Київ, Україна, 03143; e-mail: M.X.SHERSHUN@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9947-8949>)

Микитин Тарас Миронович, кандидат технічних наук, доцент, Рівненський державний гуманітарний університет (вул. С. Бандери, 12, м. Рівне, Україна, 33028; e-mail: TAPAS_M@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8285-6800>)

Новини

Новини

Новини • Новини • Новини

У Міндовкіллі оцінили величезні збитки надрам України через російську агресію. Землі, ґрунту, атмосферному повітрю й водним ресурсам вже завдано шкоди на 2 трлн гривень. За попередніми підрахунками, надрам України внаслідок повномасштабної збройної агресії РФ завдано збитків на 10 трильйонів гривень.

“Зокрема, за чотирма напрямками вже підраховуються збитки. Це — земля, ґрунти, атмосферне повітря, водні ресурси. Держекоінспекція працює в цьому напрямі, і вже нараховано майже 2 трильйони гривень збитків. І це тільки початок, бо ще дуже багато роботи. Ще треба підрахувати збитки, що стосуються лісів, природно-заповідного фонду”, — розповів начальник відділу екологічного контролю Управління екологічного контролю та методології Міндовкілля **Олександр Ставнійчук**.